

УДК 340.6, 159.923.2

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-45-307>

В. В. Гончаров, к. ю. н., науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадя-
нина НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України
ORCID ID : 0000-0001-7103-9728

ДИСКРИМІНАЦІЯ І ЗВИНУВАЧЕННЯ ЖЕРТВИ У СВІТЛІ НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ МОРАЛІ ПІТЕРА СТРОСОНА

***Анотація.** У статті аналізується поняття звинувачення жертви з точки зору натуралістичної теорії Пітера Стросона. Обґрунтовується, що звинувачення жертви становить собою феномен, що органічно пов'язаний з дискримінацією та заохочує до останньої через заперечення імпатії та співчуття жертвам. Цей феномен аналізується з точки зору поділу на об'єктивні і реактивні установки, що було запропоновано П. Стросоном. Робить висновок, що при звинуваченні жертви відбувається перехресна зміна установок, коли об'єктивна застосовується до агресора, а реактивна (у формі осуду тощо) застосовується до жертви. Результатом такого явища є поширення дискримінації й утвердження патріархальних порядків як середовища, сприятливого для різних форм соціального таврування.*

***Ключові слова:** правопорядок, звинувачення жертви, мораль, відпо-відальність, свобода волі.*

Постановка проблеми. Концепція моралі вже давно є предметом інтересу філософів, зокрема у її зв'язку із проблемою свободи волі та детермінізмом: якщо все, що відбулось і відбувається в світі є плетеницею причиново-наслідкових зв'язків, і свобода волі неможлива, і є, щонайкраще, недосяжною мрією детермінованої людини, тоді як можлива мораль? Це питання має інтегральне значення для всієї морально-правової проблематики, й зокрема проблеми звинувачення жертви, з яким часто-густо стикаються жертви дискримінаційного поводження. Звинувачення жерти становить собою соціально-психологічний феномен, який полягає в покладенні на жертву повністю або частково відповідальності за спричинену їй шкоду.

З початком повномасштабного російського вторгнення, багато українців із числа переселенців зустрілись із тими чи іншими дискримінаційними втіленнями цього явища як за кордоном, так і всередині країни. Звинувачення України і українців у початку і наслідках війни є традиційним наративом, що використовується в інформаційних компаніях Росії.

У світлі цього, як видається, виникла потреба краще зрозуміти природу звинувачення жертви для побудови механізмів протидіяння йому – **мета статті**.

Виклад основного матеріалу. Натуралістична теорія моралі: загальні положення. Пітер Стросон, впливовий англійський філософ, свого часу запропонував натуралістичну точку зору на мораль у своїх працях : Соціальна мораль і індивідуальний ідеал (1961), та Свобода і обурення (1962). У цих фундаментальних роботах, Стросон висуває такий підхід до інтерпретації цього явища, що нерозривно пов'язаний з людською природою та емоціями.

Стросон відхиляє традиційний дихотомічний поділ на детермінізм і вільну волю, стверджуючи, що наші практики морального судження базуються на наших природних людських реакціях, ставленнях та емоціях, зокрема на реактивних ставленнях, таких як обурення, вдячність і прощення. Як зазначає Воллас [25], підхід Стросона фокусується на міжособистісному характері цих реакцій, які становлять основу моральної відповідальності.

У соціальній моралі та індивідуальному ідеалі, Стросон досліджує необхідність спільної соціальної моральної схеми для співіснування людей. Він стверджує, що хоча ця схема не є незмінною, вона також не ідеально підлаштована до індивідуальних ідеалів. Це свідчить про делікатний баланс між суспільними очікуваннями та особистими ідеалами — точка, що була додатково досліджена Форстом [7]. Аналіз натуралістичної теорії моралі. Критики підходу Стросона стверджують, що він обходить основну проблему моральної відповідальності, яка полягає в тому, чи міг індивід діяти інакше в даній обставині. Однак прихильники, такі як МакКенна [16], відповідають, що теорія Стросона відповідає нашій природній схильності приписувати відповідальність на основі проявлених ставлень, а не гіпотетичних сценаріїв.

Підхід Стросона допомагає розплутати складні відносини між суспільством та окремими особами. Основуючись на традиційних консеквенціалістських та деонтологічних теоріях, Стросон акцентує увагу на внутрішніх соціальних та емоційних аспектах, які формують моральні судження [11].

Придатність теорії Стросона до вирішення реальних сценаріїв, таких як ті, що трапляються в кримінальному судочинстві, досліджує Ватсон (1987), який акцентує увагу на важливості реформативної справедливості. Теорія Стросона також пов'язана з моральною психологією, зокрема з теоріями Д. Пюма, і недавніми емпіричними дослідженнями в цій області [9, 10]. Перетин цих ідей підкреслює значення багатодисциплінарного підходу до розуміння моралі.

Натуралістична теорія моралі Стросона пропонує новий погляд на тлумачення моральної відповідальності, розглядаючи її як складну взаємодію суспільних норм, міжособистісних відносин та емоційних відповідей. Вона продовжує змушувати до дебатів філософів, юристів і психологів, підкреслюючи свою безчасову актуальність та глибину [17, 18]. Хоча теорія Стросона може не давати вичерпних відповідей на всі моральні дилеми, такі як звинувачення жертви, про яке ми говоримо нижче, вона надає важливі висновки щодо нашого спільного морального досвіду як природно соціальних і емоційних істот, підтверджу-

ючи актуальність натуралістичного розуміння моралі у нашому сприйнятті людської природи.

Феномен звинувачення жертви є поширеною соціальною проблемою, коли жертви агресії, злочину чи будь-яких неправомірних дій вважаються повністю або частково відповідальними за спричинену ним шкоду. Це явище може мати багато форм, від неформальних зауважень до системних практик, вкорінених у правовому, соціальному та інституційному контекстах. Багато дослідників [15, 19] вказували на шкідливі наслідки звинувачення жертви в тих чи інших суспільних контекстах. Проблема, як видається, полягає в тім, що звинувачення жертви має архитипову складову, яку можна рельєфно простежити в міфах народів світу. Божественна воля та звинувачення жертви. У багатьох стародавніх культурах віра в божественний детермінізм була дуже важливою, що часто призводило до ідеї, що жертви приречені страждати через волю богів [4]. Ця думка імплікує, що кривдник є лише інструментом божественної волі, тим самим перекладаючи вину на жертву. Буркерт [2] стверджує, що така ідея фундаментально зрівнює божественне з насильством.

Архаїчний світ характеризувався іншою порівняно із сьогоденням інтерпретацією насильства. Насильство бачили не лише як девіацію, але як щось, що санкціоноване богами, або принаймні терпиме богами [8]. В такому контексті жертва бачиться не як людина, яка стала жертвою обману, але як частина божественного плану [24], що ще більше виправдовує звинувачення жертви. Архаїчні суспільства часто возвеличували насильство як божественний інструмент трансформації та влади [5]. Фізичний акт насильства сприймався як прояв божественного втручання, часто освячуючи акт та його наслідки [8]. Це освячення насильства, особлива культурна конструкція, виправдовувало насильницькі дії.

У архаїчних культурах насильницькі акти часто сприймалися як інструменти божественної справедливості. Міфології всього світу зображують богів, які використовують насильство для справедливості або підтримки космічного порядку. Грецький міф про Зевса, який карає Прометея за дарування людям вогню,

є класичним прикладом. Тут насильство сприймалося як необхідне та справедливе, затверджене божественними силами. Насильство також слугувало засобом влади та контролю в архаїчних суспільствах. Наприклад, військова культура спартанського суспільства, заснована на жорсткому тренуванні та суворій дисципліні, слугує прикладом цього аспекту. Возвеличення та інституціоналізація насильства допомагали підтримувати суспільну ієрархію та контроль над населенням. Архаїчні культури часто проявляли ототожнення божественного з насильством, натякаючи, що жертва була частиною божественного плану [24]. Жертви насильства вважалися обраними богами, що свідчило про божественний намір або призначення в їхньому стражданні. Ця перспектива посилила погляд, що насильство було санкціоноване богами, тим самим заперечуючи співчуття до жертв.

Слід також згадати, що поняття жертвоприношення є повторюваною темою в міфологіях всього світу. Так, можна пригадати інуїтський міф про Седну, яку приніс у жертву її батько, і яка стала богинею морських тварин, що підкреслює, що приношення у жертву завжди несе в собі мету [1]. Акт жертвоприношення бачили як необхідну втрату на благо більшого блага [12].

Аналіз міфології свідчить про телеологічну спрямованість жертви. Страждання жертви сприймається як необхідна передумова для більшого божественного чи суспільного добра [3]. Імплікація полягає в тому, що страждання жертви було зумовлене і мало слугувати вищій меті, тим самим виправдовуючи завдану шкоду. Розуміння глибоких міфологічних коренів звинувачення жертв дає можливість критично оцінити цю практику. Давні погляди на божественну волю, насильство, санкціоноване богами, та цілеспрямоване жертвоприношення дають уявлення про те, як звинувачення жертв було вкорінено в суспільну поведінку. Проте важливо, щоб ми розвивалися за межі цих архаїчних перспектив і вирощували більш співчутливе та справедливе ставлення до жертв.

Звинувачення жертви у світлі натуралістичного підходу Пітера Стросона. Відповідно до позиції Стросона, наші моральні судження невід'ємно пов'язані з нашими природними люд-

ськими реакціями, ставленнями та емоціями, зокрема : реактивними ставленнями, такими як обурення, вдячність та прощення [23]. Дослідники пояснюють, що звинувачення жертви часто виникає з наших природних, хоча й помилкових, реактивних ставлень – задля спроби підтримати ілюзію справедливого світу [15]. Крім того, аргумент Стросона про необхідність спільної соціальної моральної основи демонструє, як соціальні норми та упередження впливають на нашу схильність до звинувачення жертв [22]. Упередження, що вкорінені в соціальних нормах, як показано Форстом [6], можуть спотворювати наші моральний судження, призводячи до звинувачення жертв.

Моральна відповідальність, традиційно, є обов'язком діяти правильно та утримуватися від неправильних дій [23]. Вона охоплює як індивідуальні дії, так і їх суспільні наслідки. Отже, у випадках насильства моральна відповідальність повинна покластися на злочинця. Однак практика звинувачення жертв руйнує цей моральний механізм, що становить серйозний виклик суспільній справедливості. Звинувачуючи жертв, ми тим звільняємо злочинців від їх моральної відповідальності. Цей «перекошений» погляд не тільки знецінює страждання жертв, але й непрямо підсилює коло насильства, тим самим завдаючи суспільству шкоди. Протидія цьому глибоко вкоріненому наративу вимагає розуміння його походження та свідомого переосмислення наших поглядів. Це не легкий шлях, але це шлях, який має бути пройдено задля сприяння співчуттю, справедливості та кращого розуміння моральної відповідальності в суспільстві.

Дослідження звинувачення жертв в межах концепції Стросона спонукає до переоцінки того, як ми приписуємо моральну відповідальність. Стросон прихильник практичної точки зору, де приписування моральної відповідальності ґрунтується на природній людській схильності реагувати на ставлення інших [25]. З цієї точки зору, звинувачення жертв можна розглядати як помилкове приписання відповідальності, зумовлене бажанням підтримувати соціальні норми або особисті упередження. Натуралістична концепція моралі Стросона надає багатий рамковий апарат для розуміння коренів звинувачення жертв і спо-

нукає до критичного переосмислення наших реактивних ставлень та спільного морального середовища. Боротьба зі звинуваченням жертви вимагає більше, ніж лише юридичних засобів; вона вимагає глибокого розуміння нашого спільного морально-го середовища і обов'язку викорінювати закоренілі упередження і ставлення, які його отруюють.

Висновки. Натуралістичний підхід до моралі Пітера Стросона дозволяє виявити деякі цікаві й важливі аспекти звинувачення жертви як суспільно-психологічного явища. Передусім, звинувачення жертви органічно пов'язане з дискримінацією і становить собою спосіб захисту насильницьких патріархальних порядків, що заперечують імпатію стосовно жертв та сприяють виправданню кривдників та агресорів. При цьому заподіювач шкоди виступає в ролі об'єкта, чия поведінка спричиняється поведінкою жертви. В термінології Стросона, відбувається перехресна зміна установок: стає об'єктом, тоді як справжнім винуватцем події, на якого спрямовується реактивна установка у вигляді осуду, постає жертва. З точки зору Стросона, звинувачення жертви становить собою прояв детермінізму і тому до цього явища також застосовна

Стросонівська критика детермінізму через неможливість пояснити відмінність між застосуванням об'єктивних та реактивних установок на заподіяння шкоди.

Список використаних джерел:

1. Bierhorst, John. (1987). *Doctor Coyote: A Native American Aesop's Fables*. Macmillan Publishing Company.
2. Burkert, Walter. (1983). *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. *University of California Press*.
3. Campbell, J. (1949). *The hero with a thousand faces*. Pantheon Books.
4. Dodds, Eric. (1951). *The Greeks and the Irrational*. *University of California Press: Berkeley and Los Angeles*.
5. Eliade, Mircea. (1954). *Cosmos and History. The Myth of the Eternal Return*. Willard R. Trask. (Transl.). New York: Harper & Brothers Publishers.
6. Forst, Rainer. (2017). *Normativity and power*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press. Edited by Ciaran Cronin, 2017.
7. Forst, Rainer. (2017). *Analyzing social orders of justification*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press. Edited by Ciaran Cronin.

8. Girard, Rene. (1977). *Violence and the Sacred*. Continuum: NY.
9. Greene, Joshua. (2007). The secretjoke of Kant'ssoul. In W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral Psychology*, Vol. 3. MIT Press.
10. Haidt, J. (2001). The emotional doganditsrationaltail: A social intuitionis tapproachtomoral judgment. *Psychological Review*, 108(4), pp. 814–834.
11. Hieronymi, P. (2004). The Force and Fairness of Blame. *Philosophical Perspectives*, 18. pp. 115–148.
12. Hubert, Henri; Mauss, Marcel. (1964). *SacrificeIts Nature and Function*. The University of Chicago Press.
13. Hume, David. (1739). *A Tre atise of Human Nature: Volume 1: Texts*. Oxford University Press UK. EditedbyDavidFateNorton&Mary J. Norton.
14. Kant, Immanuel. (1785). *Ground work for the metaphysics of morals*. NewYork: Oxford University Press. Edited by Thomas E. Hill&Arnulf Zweig.
15. Lerner, Melvin J. (1980). *The Belief in a Just World A Fundamental Delusion. Perspectives in Social Psychology*. New York: Plenum Press.
16. Mc Kenna, Michael. (2012). Moral Responsibility, Manipulation Arguments, and History: Assessing the Resilience of Nonhistorical Compatibilism. *The Journal of Ethics*. № 16 (2). pp. 145–174.
17. Nelkin, DanaKay. (2019). Desert, Free Will, and Our Moral Responsibility Practices. *The Journal of Ethics*. № 23 (3). pp. 265–275.
18. Pereboom, Derk. (2001). *Living Without Free Will*. NewYork: Cambridge University Press.
19. Ryan, William. (1971). *Blaming the Victim*. Pantheon Books.
20. Singer, Peter. (2011). *Practical Ethics*, 3rd ed.. Cambridge University Press.
21. Strawson, P. F. (1961). Social Morality and Individual Ideal. *Philosophy*. № 36 (136). pp. 1–17.
22. Strawson, Peter. (1962). Freedom and Resentment. *Proceedings of the British Academy*. 48:187–211.
23. Vernant, Jean-Pierre. (1980). *My thand Society in Ancient Greece*. Harvester press.
24. Wallace, R. Jay. (2007). The Argument from Resentment. *Proceedings of the Aristotelian Society*. № 107 (1pt3). pp. 295–318.
25. Watson, Gary. (1987). Responsibility and the Limits of Evil: Variationson a Strawsonian Theme. In John Martin Fischer&Mark Ravizza (Eds.), *Perspectiveson Moral Responsibility*. Cornell University Press. pp. 119–148.

V. V. Honcharov

Discrimination and blaming the victim in the light of Peter Strawson's naturalistic theory of morality

***Summary.** The article analyzes the concept of victim blaming from the point of view of Peter Strawson's naturalistic theory. It is argued that blaming the victim*

is a phenomenon that is organically related to discrimination and encourages the latter through the denial of empathy and compassion for victims. This phenomenon is analyzed from the point of view of division into objective and reactive attitudes, which was proposed by P. Strawson. Concludes that in victim-blaming there is a cross-attitude shift where the objective is applied to the aggressor and the reactive (in the form of condemnation, etc.) is applied to the victim.

Strawson's naturalistic conception of morality provides a rich framework for understanding the roots of victim blaming and prompts a critical rethinking of our reactive attitudes and shared moral environment.

Peter Strawson's naturalistic approach to morality allows us to reveal some interesting and important aspects of victim blaming as a socio-psychological phenomenon. First of all, victim blaming is organically linked to discrimination and is a way of protecting violent patriarchal orders that deny empathy towards victims and promote justification of wrongdoers and aggressors. At the same time, the cause of harm acts in the role of the object whose behavior is caused by the victim's behavior.

In terminology Strawson, there is a cross-change of attitudes: it becomes an object, whereas the real culprit of the event, on whom the jet installation is directed in the form of condemnation, the victim appears. From Strawson's point of view, blame the victim is a manifestation of determinism and is therefore also applicable to this phenomenon Storosonian criticism of determinism due to the impossibility of explaining the difference between applying objective and reactive attitudes to harm.

Keywords: law and order, blaming the victim, morality, responsibility, freedom of will.